

BOH VŠETKO VIDÍ
Duchovný svet Rómov na Slovensku

O DEL SA DIKHEL
Romano pařaviben pre Slovensko

Milan Kováč – Arne B. Mann
(eds.)

Χρόνος
Bratislava 2003

Arne B. Mann

**MAGICKÁ OCHRANA NOVORODENCA U RÓMOV
NA SLOVENSKU**

MAGICKÁ OCHRANA NOVORODENCA U RÓMOV NA SLOVENSKU

Arne B. Mann

V duchovnej kultúre Rómov majú dominantné postavenie rodinné obyčaje (obyčaje životného cyklu), ktoré prevažujú nad komplexom kalendárnych obyčajov (keďže tieto sa viazali prevažne k poľnohospodárskej práci a Rómovia väčšinou neboli roľníkmi, kalendárne obyčaje sa u nich obmedzovali len na významnejšie cirkevné sviatky, akými boli Vianoce, fašiangy a pod.). Z rodinných obyčajov sa najviac zvykov a magických praktík viazalo predovšetkým k úmrtiu človeka a jeho pohrebu, a potom na obdobie narodenia dieťaťa, teda ku komplexu tzv. obradov prechodu.¹ Obyčaje viažúce sa k uzavretiu manželstva boli z hľadiska pripisovaného významu až na treťom mieste. Komplex obyčajov a magických praktík spätých s narodením dieťaťa zahŕňa jednak obdobie pred pôrodom (obmedzenia tehotnej ženy – budúcej matky sledujú narodenie zdravého potomka), samotný pôrod a obdobie po pôrode, keď sú matka i dieťa vystavené pôsobeniu negatívnych síl.²

Výmena

U Rómov na Slovensku je vo všeobecnosti dodnes rozšírená predstava, že nepokrstenému novorodencovi hrozí nebezpečenstvo – v nestráženej chvíli môže prísť negatívna bytosť a novorodenca vymeniť. Najčastejšie ju nazývajú *guli daj* (sladká mama): toto označenie poznajú v šiestich skúmaných lokalitách (Bystrany, Kremnica, Letanovce, Markušovce, Spišské Tomášovce, Žehňa), inými autormi bolo zaznamenané v Hermanovciach,³ Levoči⁴ a Soli.⁵ Ďalšími zaznamenanými označeniami sú *višbaba*, *višbabaška*, *erešbaba*, *ribabaška* (všetko Bystrany), *indžibaba* (Markušovce, Trebišov), *vašbaba* (Spišské Tomášovce, Giraltovec), *vižbaba* (obce doliny Hnilca),⁶ ojedinelými označeniami sú *ňecuch* (Giraltovec),⁷ *luca*

(Hrčel) a *sotona* (Turzovka). V mnohých prípadoch túto bytosť označujú slovenským termínom *striga* (Bystrany, Spišské Tomášovce, Kremnica), *ježibaba* (Bystrany), alebo *bosorka* (Bardejov, Plavecký Štvrtok⁸), v týchto prípadoch ide o preklad vyššie uvedených rómskych termínov.⁹ Podobný obsah má i pomenovanie *luca*, odvodené od ženského mena Lucia; postava Lucie v slovenskej ľudovej tradícii prevzala črty niektorého ženského démona – bola považovaná za najväčšiu bosorku.¹⁰ Olašskí Rómovia – Bougešti v Nitre a Lovári v Rimavskej Sobote – nazývajú takúto bytosť *čocháni*.¹¹ Negatívny charakter tejto bytosti naznačujú pomenovania *zlí duch/zlí duchos* (Spišské Tomášovce, Trebišov, Kremnica), *zlá ženská* (Hrnčiarska Ves).

Niektoré zaznamenané pomenovania obáwanej bytosti naznačujú jej pôvod zo sveta mŕtvych: *mulo* (Abranovce¹²), *muláno* (Pobedim), *umarty* (Kuzmice), *šmertka* (Spišské Tomášovce). Vo väčšine prípadov respondenti nevedeli túto bytosť podrobnejšie opísať. Vzácné sú preto informácie, podľa ktorých ide o ženu, ktorá zomrela ako tehotná a porodila až na druhom svete (Bystrany), alebo zomrela aj s dieťaťom pri pôrode (Bystrany, Markušovce, Letanovce, Hrčel).¹³ Olašskí Rómovia v Nitre a Rimavskej Sobote opisujú *čocháni* ako „velké, strapaté, nosaté staré ženy“. Niektoré informátorky uviedli, že takúto bytosť videli: je oblečená najčastejšie v čiernych alebo bielych šatoch (Levoča); v Markušovciach ju videli okolo desiatej hodiny večer, ako prechádzala osadou, poznali ju podľa vlasov a pohybov – bola to tá istá žena, čo predtým zomrela pri pôrode. Skutočnosť, že jej pritom nie je možné vidieť do tváre (Markušovce, Letanovce) ju zaraďuje medzi démonické bytosti – dávnejšie zomrelých, ktorí ako revenanti (v rómskom prostredí označovaní termínom *mulo*)¹⁴ zasahujú (najčastejšie negatívne) do sveta živých.

Všetci informátori sa zhodujú v názore, že táto bytosť nosí so sebou svoje nepekné dieťa (podľa názoru informátorky z Letanoviec ho nosí v košíku) a pokúša sa ho vymeniť za nepokrsteného novorodenca („šumne zobere, britke vam da“, Markušovce). V prípade, že ho nestihne vymeniť, môže ho udusiť (Levoča), položiť ho na zem (Giraltovce), pod šporák alebo pod posteľ (Hermanovce), v Bystranoch našli raz ráno takéto dieťa v peci. Okrem výmeny dieťaťa môže ublížiť aj jeho matke – zoberie jej mlieko (Trebišov). Podľa názoru rómskych žien z Hrčela, ak sa *luca* dieťaťa dotkne, to hneď zomrie; Z. Palubová zaznamenala informáciu, že *guli daj* môže dieťa aj zjesť (Levoča).¹⁵

Strigou vymenené dieťa sa nazýva *preparudo* (dolina Hnilca),¹⁶ *prečirancos* (Bardejov) alebo *prečeranc/os*.¹⁷ Ak došlo k výmene dieťaťa, matka to hneď pozná (Giraltovce): dieťa je škaredé (Hermanovce, Hrnčiarska Ves, Levoča), *čorne jak čert* (Markušovce), má mŕtvolnú tvár (Markušovce), veľkú hlavu (Bystrany), veľkú

hlavu a brucho (Kremnica), je kalika (Trebišov), má vyrastené zuby (Spišské Tomášovce); vymenené dieťa stále plače (Zborov, Abranovce), je choré (Hrnčiarska Ves) a má stále teploty (Abranovce), len leží (Myjava), nenaučí sa hovoriť (Markušovce), nerastie (Hokovce¹⁸), po čase zomrie (Zborov); podľa zistenia Emílie Čajánkovej (Horváthovej) v Rožkovanoch „premenené dieťa veľmi plače, je polámané, nenaučí sa ani chodiť, celé je nepodarené“.¹⁹ Aj podľa olašských Rómov z Nitry a z Rimavskej Soboty má vymenené dieťa veľkú hlavu a nerozpráva.

Väčšina informátorov sa zhoduje v názore, že ak bosorka dieťa vymení, nie je možné získať vlastné dieťa späť (Markušovce, Spišské Tomášovce, Levoča, dolina Hnilca, Abranovce, Trebišov). E. Čajánková však v šarišskej obci Rožkovany zaznamenala v roku 1954 spôsob, aký treba uplatniť, aby striga dieťa vrátila: „Takéto dieťa treba položiť niekde von a keď tam veľmi plače, jeho matka si preň príde.“²⁰ Podobné, avšak radikálnejšie praktiky je možné zaznamenať aj dnes: predovšetkým chlap má vybehnúť za bosorkou, prútenou metlou (opačnou stranou) ju musí biť dovtedy, kým to dieťa nepustí, vymenené dieťa pritom musí vyniesť pred dom (Bardejov); ak už k výmene došlo, matka zoberie metlu a bije cudzie dieťa – to plače, *ribabaška* ho príde späť vymeniť (Bystrany). Podobnú praktiku zaznamenal aj Pavol Antol v zemplínskej obci Sol: „ak matka zistí, že jej dieťa bolo vymenené, má ho zaniest’ na hnojisko a tam ho biť; keď dieťa plače, ježibaba to počuje a príde vrátiť vymenené dieťa (keďže sa však s vymeneným dieťaťom medzičasom ‘hrala’, vráti ho s poškodenými končatinami, slepé).“²¹ Rovnakú praktiku – bitie dieťaťa s cieľom prinútiť *čocháni* vrátiť vymenené dieťa u olašských Bougeštov v Nitre a Lovárov v Rimavskej Sobote – zaznamenala aj Jelena Marušiaková.²²

Aby k výmene dieťaťa nedošlo, dodržiavajú Rómovia na celom Slovensku viacero úkonov, ktoré majú zabezpečiť jeho ochranu. Informátori vo všetkých skúmaných lokalitách pripomínali, že matka musí byť až do krstu stále pri dieťati, nesmie sa od neho ani na chvíľu vzdialiť, najmä nie v noci (Pobedim), nesmie sa k dieťaťu obrátiť chrbtom (Turzovka). Väčšina praktík je zameraná priamo na ochranu dieťaťa, len vo dvoch prípadoch rómske respondentky upozornili na skutočnosť, že v období po pôrode je ohrozená aj matka (Hrnčiarska Ves): ak by vyšla z domu, hrozí jej smrť (Bardejov). Ochranu novorodenca majú zabezpečiť predmety, ktoré si vloží matka pod vankúš (Bystrany, Markušovce, Hunkovce, Kremnica, Pobedim) – v prípade, že dieťa leží na lôžku pri nej. V prípade, že dieťa spí v kočíku či detskej postielke, vkladajú ochranné predmety pod perinku, v ktorej je zavinuté; v Pobedime a Rožkovanoch ich mali pod hlavou aj dieťa, aj jeho matka.

Na základe vlastných výskumov, publikovaných i nepublikovaných materiálov sa podarilo zistiť šesťnásť predmetov, ktoré majú rómskemu novorodencovi zabezpečiť ochranu pred výmenou nečistou bytosťou. Najčastejšie používaným je hrebeň (v 22 prípadoch), a to jednak v lokalitách Spiša, Šariša, Zemplína a Gemera, ale aj na západnom Slovensku (Pobedim, Myjava). Väčšinou vkladajú pod hlavu dieťaťa 3-4 predmety: okrem hrebeňa sú to najmä nožnice a nožík (oba v 9 prípadoch), ihla (v 7 prípadoch), fľaštička so svätenou vodou (v 6 prípadoch), ďalej cverna, mydlo, ruženec, v ojedinelých prípadoch lyžička, vidlička či iný kovový predmet, chlieb, cesnak, soľ, modlitebná knižka, zrkadlo. V niektorých prípadoch okrem hrebeňa uprednostňujú kovové predmety (Bystrany, Markušovce, Spišské Tomášovce, Letanovce, Bijacovce, Veľký Šariš,²³ Trebišov, Kuzmice), niekde ich dopĺňujú fľaštičkou so svätenou vodou (Bystrany, Žehňa, Abranovce, Hrčel), prípadne kombinujú chlieb, cesnak a hrebeň (Rožkovany), hrebeň, zrkadlo a nôž (Bougešti v Nitre), hrebeň a soľ (Lovári v Rimavskej Sobote); v Klenovci uviažu do handričky kúsok chleba, cesnak a soľ, takéto „batôžtek“ dajú dieťaťu pod hlavu.²⁴

Rómski respondenti zhodne konštatujú, že uvedené predmety spoľahlivo zabezpečia ochranu novorodenca, že „zlá sila“ nemá už k dieťaťu prístup, takže matka môže na chvíľu opustiť dieťa a vyjsť z domu (Bystrany, Spišské Tomášovce). Konkrétne vysvetlenia funkcie jednotlivých používaných ochranných predmetov informátori dnes väčšinou nepoznajú; ojedinelým je zistenie Pavla Žigu v lokalitách doliny Hnilca, že mydlo predstavuje vodu a priepasť, hrebeň zase hustý les.²⁵

Nebezpečenstvo výmeny novorodenca trvá od jeho narodenia do krstu. Informátori vo všetkých skúmaných lokalitách zhodne tvrdia, že pokrstenému dieťaťu negatívna bytosť nemôže ublížiť. Okrem uvedeného vkladania ochranných predmetov pod hlavu dieťaťa realizujú Rómovia v tomto období aj ďalšie praktiky, ktoré majú ochrániť novorodenca. V lokalitách doliny Hnilca zapichnú na noc do dverí nožnice a ihlu, s rovnakým cieľom – zabrániť *vižbabe* vo výmene dieťaťa. Podobne v Plaveckom Štvrtku po narodení dieťaťa zapichol „hlavný muž v rodine“ (otec matky dieťaťa alebo jej svokor) do vnútornej strany dverí ostrý predmet (nôž alebo vidličku), ktorý tam ostal až do krstu. U olašských Lovárov a Bougeštov musí byť z tohto dôvodu vo dverách miestnosti, kde leží novorodenec, metla.

Významným ochranným prostriedkom je tiež svetlo: nepokrstené dieťa sa nesmie nechávať v tme (Levoča); v Kremnici nechávajú v miestnosti, kde je nepokrstené dieťa, stále rozsvietené svetlo, „aby ho zlý duch neukradol“ – svetlo je tu hlavným ochranným prostriedkom. V súčasnosti sa na ochranu využíva aj

svätaná voda: hneď po príchode z pôrodnice dajú z nej dieťaťu trochu napití (Markušovce).

Urieknutie

Rómskemu dieťaťu hrozí po narodení aj ďalšie nebezpečenstvo – urieknutie. Označujú ho termínom *jakhaliben* (Spišské Tomášovce),²⁶ *khamňipen* (dolina Hnilca), častejšie však opisom *ačhilas leske/lake jakhendar* – „stalo sa mu/jej z očí“ (Bystrany, Letanovce, Bardejov, Giraltovec), *jakhendar te kerel* – „urobiť/spôsobiť urieknutie“ (Stročín), alebo skomoleným slovenským termínom *zočina* – od „stať sa z očí“ (Kremnica), alebo *úroky* – od „urieknuť“ (Pobedim). Urieknuť dieťa môže ten, kto má zlý pohľad, zvláštne sa na dieťa pozrie, pozrie naňho „bokom“ a neosloví ho (Bystrany, Hrčel, Giraltovec, Soľ, Kuzmice, Sučany), najmä však ak sa návštevník pri pohľade naň začuduje, obdivne zjojkuje – „joj, aké je krásne!“ (Bystrany, Bardejov, Giraltovec, Kremnica, Sučany, Pobedim).

Dieťa, ktorému sa „stalo z očí“, poznajú podľa toho, že je nepokojné, nespí, plače, odmieta jesť, má horúčku, prípadne vracia alebo má hnačku (v tejto charakteristike sa zhodujú informátori vo všetkých skúmaných lokalitách); ak sa urieknutému dieťaťu neposkytne včas pomoc, môže i zomrieť (Bystrany, Markušovce, Bardejov, Giraltovec).

Aby sa novorodencovi „nestalo z očí“, každý, kto sa príde naňho pozrieť, musí ho symbolicky tri razy popľuť (údaje z trinástich obcí); v Kuzmiciach súčasne dieťa prežehnajú, v Letanovciach každý návštevník popľuje napravo i naľavo od dieťaťa a povie: *Te na leske avel jakhendar!* – „Nech mu nepríde z očí!“ Rovnako v Turzovke dieťa trikrát „preplujú“ a trikrát povedia: „Bez úroku, aké je pekné!“

Urieknutiu dieťaťa sa matky snažia predísť viacerými spôsobmi. Archaickejším sa zdá byť ten, keď si matka odstrihne prameň svojich vlasov a uviaže ho dieťaťu okolo zápästia (Bystrany, Markušovce, dolina Hnilca, dávnejšie tiež Spišské Tomášovce). Ako ochranný prostriedok môže poslúžiť tiež husľová struna zhotovená z čreva, ktorú dieťaťu obkrúti okolo zápästia Rómovia v Bystranoch, Markušovciach, v obciach doliny Hnilca, v hudobníckych rodinách turčianskych obcí Horná Lehota a Hokovce, a tiež olašskí Rómovia-Lovári v Rimavskej Sobote. Najrozšírenejším spôsobom magickej ochrany dieťaťa pred urieknutím je uväzovanie červenej stužky alebo nitky, rómsky označovanej *indralori*²⁷ (Veľký Šariš) dieťaťu na zápästie; jej používanie bolo zaznamenané v obciach Bardejov, Rožkovany, Abranovce, Hrčel, Soľ, Stročín, Trebišov,²⁸ Kremnica (*loli šňorka*), Turzovka (*loli mašla*), Pobedim, Necpaly a Horná Lehota (tu mohla byť nielen

uviazaná okolo zápästia, ale aj upevnená na cumlíku zavesenom na krku), u olášskych Rómov v Rimavskej Sobote a Nitre.

Rovnakú funkciu plnili aj červené koráliky navlečené na šnúrke, nosené na zápästí, označované ako *mirikle* alebo *miriklore* (Trebišov), *paterki* (Hrčeľ – tu ich dáva dieťaťu jeho krstná matka), *lole miriklore* (Kremnica). Eva Davidová si všimla, že tieto *indralori* nosia deti aj do svojich troch-štyroch rokov.²⁹ Ochrannú funkciu zabezpečovala červená farba, preto červenú stužku možno priviazať alebo prišiť dieťaťu na čepček, čiapočku či vankúšik (Hrnčiarska Ves). V Plaveckom Štvrtku používajú červenú a bielu stužku, ktoré na ručičke dieťaťa alebo na jeho čiapočke či perinke ochraňujú dieťa pred urieknutím, aj pred bosorkami. Z. Palubová zaznamenala, že v Levoči dieťaťu na rúčku uväzujú prúžok zo svadobného závoja (nemusí byť matkin), na ktorý navlečú snubný prsteň jedného z rodičov (ten nadobudol ochrannú moc pokropením svätenou vodou počas sobáša v kostole); v Bijacovciach uväzujú dieťaťu na rúčku žltú niť.³⁰ Prúžok zo sobášnych šiat uväzovali dieťaťu na zápästie aj v Spišských Tomášovciach. Ochranná moc sa pripisuje aj rastline čistcu (*Stachys L.*): v Kremnici vysušený čistec zašijú do vrečúška a zavesia dieťaťu na krk, v Necpaloch takýto meštek upevnia dieťaťu pod pazuchu.

Matka, ktorá chce predísť urieknutiu svojho dieťaťa, mu oblečie košielku naopak (obce doliny Hnilca, Bardejov, Abranovce, Soľ, Kuzmice, Turzovka), prípadne hneď po príchode z pôrodnice dieťa a kočik pokropí svätenou vodou (Bardejov). Ak má však podozrenie, že je dieťa urieknuté (plače, „pretahuje sa“, nespí), skúsi niektorú z nasledujúcich praktík: nasliní si palec na pravej ruke, utrie dieťaťu čelo, alebo mu svoju slinu deväťkrát votrie do zápästia na oboch rukách (Bystrany); trikrát jazykom dieťaťu oblíže očka, alebo si popľuje svoju päšť a trikrát ňou dieťaťu vytrie oči a potrie aj čelo (Bardejov); jazykom mu vylíže oči (Klenovec); trikrát dieťa popľuje, pritom mu trikrát pretrie tváričku spodkom svojej sukne (Turzovka); trikrát urobí päšťou kríž dieťaťu na čele, pričom vždy povie „mužské úroky, ženské úroky – preč!“ – súčasne pohybom ruky naznačuje „odhodenie úrokov“ (Pobedim).

Ak však ani po týchto úkonoch ťažkosti dieťaťa neustanú, pristúpi matka k príprave „uhlíkovej vody“, ako je na Slovensku všeobecne rozšírená – zaznamenaná bola v 20 lokalitách. Rómovia ju najčastejšie označujú termínom *jagalo paňi* – „ohňová voda“ (Giraltovce, Veľký Šariš, Trebišov, Klenovec), *jakhendar paňi* – „voda proti urieknutiu“ (Bardejov, Stročin), *pregindo paňi* – „prečítaná voda“ (Bystrany), *angarošňo paňi* – „uhľová/uhlíková voda“ (Kremnica).³¹

Pohybom ruky od seba (opačným ako je prirodzené) naberie žena vodu z vedra do hrnčeka (Giraltovce); vodu naberá z vedra do hrnčeka a trikrát ju preleje cez „chrbát ruky“ (Bystrany). Do hrnčeka s vodou (ktorej sa nikto predtým nesmel napiť – Letanovce, Bystrany) postupne hádže žeravé uhlíky vybrané zo sporáka, novšie ich rómske ženy nahrádzajú vypálenými zápalkovými hlavičkami (jedine v Bardejove a Levoči uviedli, že horiacimi!). Ich počet je nepárny, najčastejšie deväť (v 13 prípadoch), alebo tri (v 9 prípadoch), niekedy je možné použiť rôzny počet uhlíkov (3 uhlíky alebo 9 zápaliek – Kuzmice; podobne v obciach Abranovce a Sol; v Kremnici udávajú možnosti 9, 3, 6; v Markušovciach 9 alebo 5, v Bystranoch 9, 10, 12). V Hornej Lehote hádzali toľko uhlíkov, koľko bolo ľudí v miestnosti. Pri hádzaní uhlíkov „záporne“ počítajú *na jekh, na duj...* „nie jeden, nie dva...“ (Spišské Tomášovce, Bardejov, Giraltovce, Trebišov), alebo *aňi jekh, aňi duj...* „ani jeden, ani dva...“ (Bystrany, Markušovce, Spišské Tomášovce, Stročín). Za každým vhodným uhlíkom urobí žena rukou znamenie kríža (Klenovec), alebo vodu trikrát pokrižuje nožom (Bardejov, Kuzmice). V Kremnici pritom pluje na všetky strany a hovorí: „nech to škodí zemi a nie dieťaťu!“ alebo „ak máš od chlapa, ak máš od ženy, choď pod posteľ!“ Vo všetkých lokalitách, kde bola zaznamenaná príprava „uhlovej vody“ platí, že koľko uhlíkov/zápalkových hlavičiek kleslo na dno, toľkokrát (od toľkých ľudí) bolo dieťa urieknuté, pričom stačí, ak padne aspoň jeden uhlík (v Turzovke rozlišujú: ak z troch zápalkových hlavičiek padne na dno nepárny počet – 1 alebo 3 – urieknutie pochádza od ženy, ak padnú dve – urieknutie pochádza od muža). E. Čajánková opisala v Rožkovanoch inú praktiku zisťovania pôvodcu urieknutia: miestna liečiteľka rozkrútila sito na noži a podľa toho, ktorým smerom a pri ktorom slove sa sito zastavilo, určili, či chorého uriekol chlap, žena alebo dievča.³²

S takto pripravenou „uhlíkovou vodou“ matka dieťa poumýva, resp. namočeným prstom ju dieťaťu vmasíruje do pokožky. Je zaujímavé, že vo všetkých regiónoch Slovenska, z ktorých pochádzajú získané údaje, potierajú dieťaťu predovšetkým zápästie alebo „chrbtovú stranu“ ručičky (spolu v 14 lokalitách); ďalšími miestami sú tvár (9), čelo (5), očka (5), nožičky (4), ďalej spánky, podpazušie, bruško, zátylok. V Trebišove a Kremnici vykonáva matka tento úkon spakruky („chrbtom ruky“), v Spišských Tomášovciach ho opakuje deväťkrát; v Spišských Tomášovciach a Turzovke urobí touto vodou dieťaťu krížik na čelo (príp. na rúčky), v Bardejove na hrud'. V desiatich lokalitách dajú dieťaťu z tejto vody aj napiť (v Bystranoch, Bardejove a Giraltovciach trikrát): v prípade, že ešte nevie samé piť, matka mu tekutinu kvapká do úst (Stročín), vleje lyžičkou (Markušovce), alebo aspoň namočeným prstom mu vytrie ústa zvnútra (Giral-

tovce). V troch lokalitách (Letanovce, Bardejov, Giraltovce) uviedli, že postihnutému dieťaťu túto vodu nedávajú piť. Napokon matka vodu na tele dieťaťa poutiera – spakruky (Kuzmice), vnútornou stranou detskej košielky (Kremnica), alebo svojou kombinačkou (Hrčel).

Veľký význam pripisujú aj zbaveniu sa použitej vody: v dvanástich lokalitách všetkých skúmaných častí Slovenska uviedli, že vodu vylievajú na *čopy* (čapy, dverové pánty), prípadne na prah a veraje vchodových dverí (Levoča), na dvere z vonkajšej strany (Turzovka), na dvere alebo stenu (Nesluša). V Bystranoch upresnili, že vodu vylievajú na trikrát *na čopy* otvorených dverí, dvere potom zavrú a hrnček položia ku dverám hore dnom, kde sa ho nesmie 1-2 hodiny nikto dotknúť (v Stročine a Bardejove nechávajú prevrátený hrnček pred dverami až do rána). Svoje počínanie vysvetľujú tým, „aby prešla choroba na *čopy*“ (Spišské Tomášovce); „jak sa dvere otvárajú, tak aj choroba vyjde von“ (Trebišov); „*čopy* sú zo železa, potom skape *z'oč'*“ (Kuzmice). Ďalším spôsobom je, že vodu vylejú do kútov izby (Veľký Šariš – okrem vylitia na pánty dverí, Klenovec, Necpaly, Hrnčiarska Ves³³), alebo do tvaru kríža vonku – „tam kde chodia ľudia, oni tú *zočinu* rozchodia!“ (Kremnica); pod nohy dospelého, aby choroba prešla naňho – „starší to môže vydržať!“ (Markušovce). Použitú vodu mohli vyliať aj pod strechu (Spišské Tomášovce).

Špecifický postup prípravy vody proti urieknutiu sa podarilo zaznamenať na Myjave a v Pobedime. Na Myjave uhlíkovú vodu pripravovali tak, že do hrnčeka naliali horúcu vodu, do nej vložili deväť chlebových kôrok (zo spodnej kôrky), deväť „živých“ uhlíkov a deväťkrát ju posolili; všetko potom vyliali na tanier, do jeho stredu postavili hrnček; podľa toho, čo „tiahlo“ k hrnčeku, určili pôvodcu urieknutia: ak chlieb, bola to žena, ak uhlík, bol to muž. Vodou dieťaťu poumývali tváričku a vyliali ju na dvere – „kde sa najviac chodí, to sa pošliape!“. Pomocou troch žeravých uhlíkov, troch kôrok chleba a soli vhozených do horúcej vody hľadali pôvodcu urieknutia aj vo východoslovenských Rožkovanoch. V Pobedime do hrnčeka vlejú tri polievkové lyžice vody, ktorú potom trikrát prelievajú cez kľučku na dverách do druhého hrnčeka; preliatu vodu odmerajú: ak je jej viacej ako tri lyžice, dieťa je urieknuté; touto vodou potom dieťaťu urobia trikrát krížik na čelo, to sa potom uspokojí, zaspí.

V Kremnici síce poznajú proti urieknutiu prípravu „uhlíkovej vody“, väčší účinok však pripisujú kúpeľu: do vaničky nalejú odvar z čistca (*Stachys L.*) a v tom dieťa okúpu: ak sa vo vode urobia „chumáče“ (zrazeniny), vtedy má *zočinu*; okúpané dieťa matka poutiera opakom svojej košele a „*zočina* zmizne!“ (rovnakú praktiku poznali aj Rómovia v Rožkovanoch). Na ten istý účel v minulosti používali na kúpanie detí vodu, v ktorej sa predtým varili halušky (Kremnica).³⁴

Ako účinný prostriedok proti urieknutiu využívajú Rómovia aj okurovanie: na tanier alebo na lopatku dajú žeravé uhlíky, na ne vlasy človeka, ktorý spôsobil urieknutie (alebo o ktorom sa to domnievajú), tým potom dieťa okúria (Giraltovce, Trebišov, Myjava), prípadne použijú na okurovanie iné zeliny (Kuzmice). Za účinný prostriedok proti urieknutiu sa považuje i matkin moč: matka vloží dieťaťu do úst prst namočený vo svojom moči (Abranovce, Sol), močom ho poumýva (Trebišov), alebo ho poutiera opakom plienky namočenej do moču (Nesluša).

Ak bolo dieťa nepokojné a stále zívalo, preložili ho trikrát popod psa (dolina Hnilca); ak bolo nepokojné, „vyťahovalo sa“, položili ho na zem a trikrát prešli cez neho so psom, alebo psa nad dieťaťom pohojdali, potom sa dieťa upokojilo a pes sa „vyťahoval“ (Pobedim); z rovnakých príčin v Kremnici chytili mačku a trikrát ju pretiahli popod dieťa. Keď sa dieťa strhávalo, podržali ho nad vaničkou, do ktorej liali cín – podľa tvaru, aký sa vo vode vytvoril, usudzovali, čoho sa zľaklo (Kremnica).

Magický charakter majú aj ďalšie praktiky sledujúce ochranu dieťaťa, dodržiavané vo väčšine lokalít, podľa ktorých sa dieťaťu do jedného roka nemajú strihať nechty ani vlasy (aby nezomrelo), nepokrstené dieťa sa nemá pozeráť do zrkadla (aby sa nezľaklo) a nemajú ho ani fotografovať. Malému dieťaťu nedávali do ruky bábiku, lebo by mohlo ostať nemé (Sol). Pri horúčke nastriekala matka svoje mlieko dieťaťu na hlavičku, priložila kúsok slaniny a previazala plienkou (Spišské Tomášovce). Rozšíreným prostriedkom proti horúčke (prípadne proti zápalu pľúc) bola močovka, ktorú si Rómovia na tento účel chodili vyžiadať od sedliakov: trochu precedenej kravskej močovky dali povariť s mliekom a dali chorému dieťaťu vypiť (Markušovce, Spišské Tomášovce, dolina Hnilca, Hermanovce), alebo močovku používali do zábalov (Abranovce, Spišská Nová Ves-Lesná).

Kultúrne súvislosti

Ochrana dieťaťa pred výmenou negatívnou bytosťou a pred urieknutím je známa nielen u Rómov na území Slovenska. Bulharskí Grastari bránia novorodenca i rodičku, ktorých ohrozujú zlé sily (*mňamňaci*) svetlom, prekrižovaním, nosením apotropajných predmetov (napríklad kúskom špeciálneho kvaseného chleba, ktorý na tretí deň po narodení lámali nad hlavou dieťaťa); rodička mala pod hlavou železný predmet, svätenú vodu a nekvasený chlieb s cibuľou; proti urieknutiu uväzovali dieťaťu červenú mašličku, modrú korálku a zlatý peniaz.³⁵ Z Poľska pochádzajúci Kalderaši navinú vlasy okolo zlatého prsteňa, k tomu uhnetú chlieb so soľou, celé zašijú do šatôčky, ktorú dajú novorodencovi pod podhlavník (dieťa nosí tento amulet až do tretieho roku života).³⁶ Aj poľskí Rómovia dávajú malým

deťom vrecúško s bylinkami a železom (*bajero*); pred urieknutím ich má ochrániť červená šatka, stužka, korále; podobne ako Rómovia na Slovensku pripravujú vodu, do ktorej vhadia zuhoľnatené drevka (podľa toho, či sa potopia alebo ostanú na povrchu usudzujú, či dotýčny bol urieknutý), vodu potom prelievajú cez trojuholník zhotovený z troch do seba zasunutých ihiel do nádoby a vylievajú ju na rázcestí.³⁷

Už v roku 1891 upozornil Jozef L. Holuby na vymenené dieťa, ktoré v oblasti Bošáckej doliny nazývali „odmena“ (z nemeckého *Wechselbalg* = podvrhnuté dieťa), ktoré ustavične kričí, chradne, vädne, nežije ani neumiera; pôvodcom výmeny je „divá žena“, na ochranu pred ňou kútnica uviaže cesnak a petržlen do uzlíčka, ktorý upevní na prestieradlo.³⁸ Podľa údajov z Myjavy zo začiatku 20. storočia kútnici dávali pod hlavu do postele krajec chleba, cesnak a nôž, aby jej „zlé“ nemohlo ublížiť.³⁹ Podrobný popis výmeny dieťaťa a ochrany proti tejto výmene v oblasti Moravského Slovenska na začiatku 20. storočia zaznamenal Lubor Niederle.⁴⁰ J. L. Holuby opísal (v roku 1891 a 1921) i urieknutie a praktiky, ktoré takto postihnutej osobe mali pomôcť: „zarieknutú vodu“ pripravenú zo žeravých uhlíkov, omývanie i okurovanie čistcom.⁴¹

Predstava o kradnutí a vymieňaní detí za malých démonov je známa jednak u Slovanov (najmä v poľských poverových predstavách), ale aj u iných európskych národov, najmä Nemcov, Francúzov a Talianov.⁴² Etnografická literatúra dokumentuje tento kultúrny jav u obyvateľstva na Slovensku,⁴³ v Čechách a na Morave,⁴⁴ u rusínskych presídlencov z Rumunska,⁴⁵ rovnako tiež v Maďarsku.⁴⁶ Na Slovensku sa démonické bytosti označujú najčastejšie termínmi „bohynka“, „striga“, „bosorka“, „ježibaba“, „perelesnica“ alebo „mara“; vymenené dieťa sa označuje ako „premieň“, „boginča“, „odmenené“, „podvršťa“ a pod., jeho charakteristika obsahuje tie isté znaky, aké boli zaznamenané u Rómov.⁴⁷

Analógie v prejavoch duchovnej kultúry rómskeho a slovenského obyvateľstva nachádzame aj v použití rovnakých ochranných prostriedkov – apotropajných predmetov, ktoré mali výmene dieťaťa zabrániť. K tradičným ochranným prostriedkom patrili amulety – vrecúška, do ktorých zašili poživatiny, ktorým sa pripisovala magická moc, a ktoré sa dali rodičke pod hlavu, alebo sa zašili do rohov posteľnej plachty: v niektorých prípadoch to boli samotné rastliny cesnak, chlieb, petržlen (Bošácka dolina, Horehronie, Spiš),⁴⁸ niekde pridávali nôž (Myjava),⁴⁹ cesnakom urobili na posteli novorodičky kríž.⁵⁰

Významná ochranná funkcia pred zlými silami sa pripisovala predmetom, ktoré mali ostrý hrot, ostne, najmä ak navyše boli zo železa: posteľ šestonedielky bývala obyčajne zakrytá kútnou plachtou, ktorá bola upevnená železnými či dre-

venými hrablami, obrátenými zubami do miestnosti (Orava, Horehronie),⁵¹ alebo priamo do horného cípu plachty zapichli ihly (Spiš, Moravské Slovensko).⁵² Rodičku ochraňovali nôž, nožnice, ihly, všeobecne známymi ochrannými prostriedkami boli aj hrebeň a metla.⁵³ Ochranu novorodičky a jej dieťaťa zabezpečovali aj iné kovové predmety, napríklad kľúč, podkova.⁵⁴ O tom, že ostré (pichľavé) predmety platili vo všeobecnosti ako ochranný prostriedok pred negatívnymi silami, svedčí aj ich ďalšie využitie, zaznamenané u Rómov na Slovensku: ak sa žena bála, že ju v noci príde znepokojovať mŕtvy, dala si pod hlavu nožnice (Hunkovce); keď zomiera človek a jeho rodina chce zabrániť príchodu „smrti“ (*mulo poslancos*), postavila do dverí prútenú metlu (Bystrany). Podobnú praktiku poznajú aj poľskí Rómovia: aby človeka netrápila vo sne mora, má si položiť pod hlavu sekeru – aby sa jej zlý duch naľakal.⁵⁵

K ďalším bežne používaným ochranným prostriedkom patria predmety súvisiace s kresťanskou religiozitou, predovšetkým tie, ktoré boli posvätené (tzv. sväteniny). Svätenou vodou sa vykropila miestnosť, v ktorej ležala rodička s dieťaťom,⁵⁶ svätená voda sa dávala vo fľaštičke priamo pod vankúš matky; ako ochranné predmety sa využíval ruženec, kancionál, „svätý obrázok“, hromničná sviečka (moravsko-slovenské pomedzie, Spiš).⁵⁷ Ochranu novorodenca až do jeho krstu zabezpečovalo tiež po celú noc rozsvietené svetlo.⁵⁸

Zistenia Lubora Niederleho, zapísané začiatkom 20. storočia v obciach moravsko-slovenského pomedzia, umožňujú zaujímavú komparáciu s výsledkami nedávnych výskumov u Rómov na východnom Slovensku: ak striga nevymení dieťa, môže ho položiť na zem, pod sporák, pod posteľ alebo do pece (Giraltovce, Hermanovce, Bystrany); neďaleko Strážnice odišla matka od dieťaťa dožiť, keď sa vrátila, dieťa v postielke nebolo, našli ho „pod lavicí u kamen v díži dolů hlavičkou zastrčené“.⁵⁹ Podobné riešenie situácie, keď striga už dieťa vymenila, zaznamenané u východoslovenských Rómov (Bardejov, Bystrany, Soľ), opísal L. Niederle v moravskej obci Kuželov: keď tu rodičia poznali, že dieťa je vymenené, „vešli do jizby a šlehali jej šípkovými pruty, jež měli přichystané, tak dlouho, až hoch oknem vyběhl a zmizel“.⁶⁰ Takúto drastickú praktiku poznali aj rusínski presídlenci z Rumunska: „vymenenému“ dieťaťu nedali niekoľko dní jesť a neprebalili ho; keď to nepomohlo, bili ho, dokonca nad ohňom opekali v nádeji, že skutočná matka – „bohynka“ nevydrží takéto trýznenie vlastného dieťaťa, príde si preň a ukradnuté dieťa vráti.⁶¹

S podobnými magickými praktikami sa stretáme tak u rómskeho, ako aj majoritného obyvateľstva pri predchádzaní urieknutia, pri určovaní jeho pôvodcu, ako aj pri jeho liečení. Na celom Slovensku boli bežne známe praktiky pred-

chádzania urieknutia obliekaním prevrátenej košielky, viazaním červenej stužky na zápästie, alebo jej všíťím do čepčka. Všeobecne rozšírená bola aj príprava úrokovej vody, keď pri odriekaní zariekania odzadu hádzali do vody tri-deväť žeravých uhlíkov; touto vodou dieťaťu umyli tvár, dali sa mu z nej napiť a zvyšok vyliali na strechu (Zemplín), na závoru (Horehronie) alebo na pánty dverí (Šariš). Urieknutie liečili aj okurovaním, poplúťím tváre chorého, vylízaním očí (Záhorie).⁶² J. L. Holuby už v roku 1891 opísal prípravu „zarieknutej vody“ (vhodením žeravých uhlíkov), ktorou postihnutého umyli, poznal aj umývanie v odvare z čistca (ak „sekne“, postihnutý je urieknutý a vyzdravie) a okurovanie urieknutého zelinami (čistcom – *Stachys L.*, „vredovou zelinou“ – *Salvia Sclarea* a „úročníkom“ – *Silene inflata*).⁶³ Medzi všeobecne rozšírené preventívno-apotropajné praktiky na Slovensku patrilo aj zákaz strihania nechťov a vlasov, či pozeranie do zrkadla do jedného roku dieťaťu.⁶⁴ Ak porovnáme používané praktiky pri urieknutí v zemplínskej obci Kladzany, tak ako ich opísala Agáta Krupová,⁶⁵ s praktikami zaznamenanými u rómskeho obyvateľstva na východnom Slovensku, zistíme, že tu niet výraznejších rozdielov.

Viera vo výmenu novorodenca, v možnosť jeho urieknutia, ako aj magické praktiky, ktoré ho mali ochrániť, nie sú špecifikom rómskej kultúry, rovnako však ani nie kultúry slovenskej (rusínskej, maďarskej...), ale sú súčasťou širšieho – európskeho kultúrneho okruhu. Rómovia žijú na Slovensku viac ako šesťsto rokov, pričom od 17.-18. storočia prevažne usadlým spôsobom života. Aj keď boli spoločensky zaradení k sociálne nižším vrstvám, neznamená to, že žili v úplnej izolácii, práve naopak: ich ekonomická závislosť od okolitého majoritného obyvateľstva (ponúkanie rôznych služieb a výrobkov) priamo vyžadovala každodenný kontakt s Nerómami rôznej etnickej príslušnosti a sociálneho statusu. Súčasný stav rómskej kultúry je preto nielen dôsledkom vlastného vnútorného vývoja, ale tiež dôsledkom pôsobenia vonkajších vplyvov, vzájomnej interetnickej komunikácie a výmeny kultúrnych hodnôt – kultúrnej transmisie. V súčasnom spôsobe života a kultúre Rómov nachádzame často fenomény, ktoré boli známe aj v majoritnom (inoetnickom) prostredí. Dôsledkom sociokultúrneho vývoja majoritného (slovenského) obyvateľstva je okrem iného postupné upúšťanie od dodržiavania obyčajových praktík: niektoré prejavy duchovnej kultúry zanikli úplne, iné žijú len v latentnej podobe vo vedomí najstaršej generácie, prípadne inklinujú k spoločensko-zábavnej funkcii. Spoločenská izolácia, s ňou spätý konzervativizmus a pomalší sociokultúrny vývoj väčšej časti rómskeho obyvateľstva spôsobili, že mnohé súčasti duchovnej kultúry (najmä obyčajov životného cyklu) sú naďalej reálnou súčasťou ich života, ktorá sa prejavuje okrem iného ich

spoločenskou záväznosťou (napríklad vartovanie pri mŕtvom), naďalej plnia tiež funkciu sociálnej regulácie.⁶⁶

Pretože kultúru vo všeobecnosti charakterizuje dynamizmus, nemožno predpokladať, že duchovná kultúra Rómov, s akou sa môžeme stretnúť v teréne dnes, si zachová všetky svoje atribúty aj v budúcnosti. Naopak, niektoré údaje, zaznamenané pri výskume magickej ochrany novorodenca naznačujú, že v tejto oblasti dochádza k istým formálnym zmenám (inováciám) a obsahovým posunom (odstupu, odmietaniu). Respondentky samé upozornily na zjednodušovanie niektorých magických praktík: pri príprave „uhlíkovej vody“ znižujú počet uhlíkov (najčastejšie z 9 na 3), pôvodné drevené žeravé uhlíky nahrádzajú vypálenými zápalkovými hlavičkami; kým staršie ženy pripravovali pri podozrení z úreku uhlíkovú vodu, mladšie ženy si naslinia prst a trú dieťa po zápästí, pričom počítajú *aňi jekh, aňi duj...* (Spišské Tomášovce); namiesto vlasov uväzujú dnes dieťaťu na zápästie červenú stužku (Spišské Tomášovce); informátorka v Kuzmiciach upozornila na skutočnosť, že kým starí ľudia dávali dieťaťu pod hlavu hrebeň, ihlu a nožík, novšie uprednostňujú „svätú knižku“ a ruženec (v tomto prípade archaickejšie apotropajné predmety ustupujú v prospech devocionálií a svätenín); kým v minulosti muselo byť nepokrstené dieťa stále pri matke, dnes ho dávajú do kočiarika – „sú modernejší“ (Bystrany). Od opísaných magických úkonov sa navonok dištancujú informátori, ktorí sa deklarujú ako aktívni kresťania (Spišské Tomášovce), rózne ich odmietajú stúpenci Svedkov Jehovových (Letanovce).

Pretrvávajúce periférne spoločenské postavenie veľkej časti Rómov, sociálna neistota, spôsob života značnej časti príslušníkov tohto etnika, v ktorom prevažuje emocionálny prístup nad ekonomicko-racionálnym, vplývajú na uchovávanie ich obyčajovej tradície. Potreba zabezpečiť pre seba a svoju rodinu zdravie, šťastie a ochranu pred pôsobením negatívnych síl vytvára priestor na aktualizáciu a inováciu viacerých aspektov ich duchovnej kultúry. Z tohto pohľadu možno magickej ochranu novorodenca (pred výmenou alebo urieknutím) označiť ako fenomén súčasnej rómskej kultúry.

P o z n á m k y

- 1 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (ďalej len *ELKS*), 1. diel, Bratislava, Veda 1995, s. 423, heslo „obrady prechodu“ (autor: Kornélia Jakubíková).
- 2 MANN, A. B.: „Obyčaje pri narodení dieťaťa u Rómov na Slovensku.“ In: *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994, s. 132-136.

- 3 ŠEBKOVÁ, H.: „Strípky romské tradice v Hermanovcích.“ In: *Romano džaniben* 8, 2001, č. 3-4, s. 70-71; všetky ďalšie zmienky reálií z tejto lokality citujú z tejto práce.
- 4 PALUBOVÁ, Z.: *Ludové náboženstvo Rómov z Levoče a okolia*. Diplomová práca, Filozofická fakulta UKF Nitra, 2001, s. 51; všetky ďalšie zmienky reálií z tejto lokality citujú z tejto práce.
- 5 ANTOL, P.: „Rodinné obyčaje Rómov v obci Soľ.“ In: *Neznámi Rómovia* (ed. A. B. Mann), Bratislava, Ister Science Press 1992, s. 166; všetky ďalšie zmienky reálií z tejto lokality citujú z tejto práce.
- 6 ŽIGA, P.: „Rómske obyčaje pri narodení dieťaťa v doline Hnilca.“ In: *Slovenský národopis* 36, 1/1998, s. 173; všetky ďalšie zmienky reálií z tejto oblasti citujú z tejto práce.
- 7 Pod označením *ňecuch/os* sa v rómčine všeobecne rozumie „prízrak“, „strašidlo“, „zlý duch“ – pozri: HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991, s. 190.
- 8 PODOLINSKÁ, T.: materiál z religionistického výskumu v Plaveckom Štvrtku v roku 2002; aj ďalšie zmienky reálií z tejto lokality citujú z tohto prameňa.
- 9 Výrazy *enžibaba*, *vašbaba*, *indžibaba* vo význame „ježibaba“ uvádza aj HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *c. d.*, s. 105, 132, 276 a 350.
- 10 *ELKS*, 1. diel, *c. d.*, s. 314, heslo „Lucia“ (autor: Viera Feglová).
- 11 MARUŠIAKOVÁ, J.: „Zvyky pri narodení dieťaťa u valašských Cigánov.“ In: *Slovenský národopis* 36, 1/1988, s. 163-164; (aj ďalšie zmienky, týkajúce sa Lovárov v Rimavskej Sobote a Bougeštov v Nitre čerpajú z tohto prameňa). Rómske slovo *čocháni* (*čohaňi*) má tiež význam „čarodejníca“, pozri: HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *c. d.*, s. 70.
- 12 PLATKO J.: *Výskum rodinných obyčajov Cigánov-Rómov žijúcich na Slovensku* (výskumný materiál z roku 1987), Oddelenie dokumentácie Ústavu etnológie SAV; aj ďalšie zmienky reálií z tejto lokality citujú z tohto prameňa.
- 13 V tomto význame prekladajú autorky *Romsko-českého a česko-romského slovníka* výraz *luca* = „mytologická bytosť, ve ktorej sa promění zemřelá těhotná žena.“ In: HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *c. d.*, s. 171.
- 14 Porovnaj charakteristiku *mula* u HÜBSCHMANNOVÁ, M.: „La credenza nel mulo dei Rom Slovacchi“ (Viera v *mula* u slovenských Rómov). In: *Lacio drom* 23, 2-3/1987, s. 7-9.
- 15 PALUBOVÁ, Z.: *c. d.*, s. 51. Zaujímavé je vysvetlenie označenia *guľi daj* (sladká mama): niekoľko žien tvrdilo, že nosí deťom sladkosti, aby ich utíšila a boli ticho pri vymieňaní (tamže). Keďže nepokrstení novorodenci konzumujú v tom čase výlučne materinské mlieko, zdá sa, že táto „etymológia“ je súčasťou konštrukciou.
- 16 HORVÁTHOVÁ, E.: *Cigáni na Slovensku*. Bratislava, SAV 1964, s. 336 uvádza termín *parudo*.
- 17 HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *c. d.*, s. 216.

- 18 BÍLKOVÁ, H.: „Prvé výsledky výskumu rodinných obyčajov Cigánov-Rómov v Turci.“ In: *Slovenský národopis* 36, 1/1988, s. 187: autorka zaznamenala, že vymenené dieťa „bolo len vypchaté slamou, preto nerástlo“. Z tohto príspevku čerpajú údaje, týkajúce sa lokalít: Hokovce, Horná Lehota, Necpaly, Nesluša a Sučany.
- 19 ČAJÁNKOVÁ, E.: „Život a kultúra rožkovianskych Cigánov.“ In: *Slovenský národopis* 2, 3-4/1954, s. 291; všetky ďalšie zmienky reálií z tejto lokality citujú z tejto práce. Vo svojej monografii – HORVÁTHOVÁ, E.: *c. d.*, s. 336 uvádza, že „parudo má pretiahnutú tvár, tenké dlhé nohy a rastie veľmi pomaly“.
- 20 ČAJÁNKOVÁ, E.: *c. d.*, s. 291.
- 21 ANTOL, P.: *c. d.*, s. 166.
- 22 MARUŠIAKOVÁ, J.: *c. d.*, s. 163: „Ak niektorej matke vymenili dieťa, musela sa ísť poradiť s *phuri dej* – so starou, múdrou ženou. Keď táto potvrdila, že dieťa je vymenené, bolo ho treba dať do koryta alebo vane, biť ho veľkou šubou a opakovať: 'kým nevrátiš moje dieťa, neprestanem'. Potom bosorka *čocháni* vráti ukradnuté dieťa, čo matka spozná podľa toho, že dieťaťu sa vráti normálna farba, usmieva sa, neplače.“
- 23 LACKOVÁ, E.: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (spracovala M. Hübschmannová), Praha, Triáda 1997, s. 143; aj ďalšie zmienky reálií z tejto lokality citujú z tohto prameňa.
- 24 HORVÁTHOVÁ, E.: *c. d.*, s. 336 spomína v tejto súvislosti cesnak a materinu dúšku, žiaľ, tento údaj nelokalizuje.
- 25 ŽIGA, P.: *c. d.*, s. 173.
- 26 Tiež HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *c. d.*, s. 135.
- 27 Toto slovo súvisí so slovesom *te indrařarel/te indrarel* = uspávať. Porovnaj HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *c. d.*, s. 132.
- 28 DAVIDOVÁ, E.: „Lidové náboženství trebišovských Cikánů-Romů koncem padesátých let 20. století, před rozpadem jejich tradiční komunity.“ In: *Slovenský národopis* 36, 1/1998, s. 98.
- 29 Tamže.
- 30 PALUBOVÁ, Z.: *c. d.*, s. 51.
- 31 Porovnaj HÜBSCHMANNOVÁ, M. – ŠEBKOVÁ, H. – ŽIGOVÁ, A.: *c. d.*, s. 134.
- 32 ČAJÁNKOVÁ, E.: *c. d.*, s. 297.
- 33 V Hrnčiarскеj Vsi uviedli, že pripravená „ohňová voda“ sa nepije, ani sa ňou neumýva, ale rovno sa vyleje do štyroch kútov izby; zrejme tu ide o rezíduum už do istej miery zabudnutého zvyku.
- 34 LACKOVÁ, E.: *c. d.*, s. 49 uvádza kúpanie detí v teplej vode po haluškách v prípade, že trpeli podvýživou.
- 35 MARUŠIAKOVÁ, J.: *c. d.*, s. 162-164.
- 36 ARNOLD, H.: *Die Zigeuner*. Olten, Walter-Verlag AG 1965, s. 175.
- 37 FICOWSKI, J.: *Cyganie na polskich drogach*. Kraków-Wrocław, Wydawnictwo Literackie 1985, s. 285 a 292.
- 38 HOLUBY, J. L.: *Národopisné práce*. (zost. J. Mjartan), Bratislava, Vyd. SAV 1958, s. 364, 256, 149, 235.

- 39 KUBÁNY, L. D.: „Zvyky a obyčaje na Myjave.“ In: *Myjava* (zost. J. Bodnár), Myjava, Daniel Pažický 1911, s. 235-236.
- 40 NIEDERLE, L.: „Zvyky a obyčaje.“ In: *Moravské Slovensko, II. zv.*, Praha, NMČsl 1922, s. 668-670.
- 41 HOLUBY, J. L.: *c. d.*, s. 242, 261.
- 42 *ELKS, 2. diel, c. d.*, s. 82, heslo „premieň“ (autor T. Cibulová).
- 43 BEDNÁRIK, R.: *Slovenská vlastiveda II., Duchovná kultúra slovenského ľudu*. Bratislava, SAVU 1943, s. 20-21, 23, 101; HORVÁTHOVÁ, E.: „Názory, predstavy a zvyky slovenského ľudu.“ In: *Československá vlastivěda III., Lidová kultura*, Praha, Orbis 1968, s. 562-563 (ďalej citované ako *Názory*); HORVÁTHOVÁ, E.: „Zvyky a poverby.“ In: *Slovensko, Lud – 2. časť*, Bratislava, Obzor 1975, s. 989-990; JAKUBÍKOVÁ, K.: „Život a obyčaj v rodine.“ In: *Záhorská Bystrica* (zost. J. Podolák), Bratislava, Obzor 1986, s. 154-155.
- 44 ROBEK, A.: „Pověrečné predstavy a zvyky českého ľudu.“ In: *Československá vlastivěda III., Lidová kultura*, Praha, Orbis 1968, s. 249-250; ŠOTOLOVÁ, M.: „Tradiční zvyky při narození dítěte před rokem 1945 a nyní v jižních Čechách.“ In: *Čas života, Rodinné a spoločenské sviatky v živote človeka* (zost. V. Frolec), Brno, Blok 1985, s. 79; TARCALOVÁ, L.: „Narodeninové obyčaje v živote ľudu na Uherskohradištsku.“ In: *Čas života, c. d.*, s. 115; POPELKA, P.: „Narodenie človeka na moravských kopaničích.“ In: *Čas života, c. d.*, s. 122.
- 45 MUŠINKA, M.: „Narodenie dieťaťa u rusínskych presídlencov z Rumunska v Čechách a na Morave.“ In: *Čas života, c. d.*, s. 137.
- 46 NIEDERMÜLLER, P.: „Sviatky a obrady v živote spoločnosti. Na základe maďarského materiálu.“ In: *Čas života, c. d.*, s. 61.
- 47 HOLUBY, J. L.: *c. d.*, s. 256, 149; NIEDERLE, L.: *c. d.*, s. 669; *ELKS, 2. diel*, s. 82 heslo „premieň“ (autor T. Cibulová); *ELKS, 1. diel, c. d.*, s. 44, heslo „bohynka“ (autor T. Cibulová); porovnaj tiež *Etnografický atlas Slovenska* (ved. redaktor S. Kovačevičová), Bratislava, Veda 1990, s. 84, mapa č. 11 (autor: L. Neufeld) a MUŠINKA, M.: *c. d.*, s. 137.
- 48 HOLUBY, J. L.: *c. d.*, s. 235; HORVÁTHOVÁ, E.: „Duchovná kultúra.“ In: *Horehronie, 2. diel*, Bratislava, Veda 1974, s. 247 (ďalej citované ako *Horehronie*); HORVÁTHOVÁ, E.: „Tradičná duchovná kultúra.“ In: *Lud Hornádskej doliny* (na území Popradského okresu), (zost. J. Michálek), Košice, Východoslovenské vyd. 1989, s. 237 (ďalej citované ako „Hornádska dolina“); porovnaj tiež MUŠINKA, M.: *c. d.*, s. 137.
- 49 KUBÁNY, L. D.: *c. d.*, s. 235.
- 50 BEDNÁRIK, R.: *c. d.*, s. 101. O magických rastlinách bližšie *ELKS, 1. diel, c. d.*, s. 325, heslo „magické rastliny“ (autor: A. Onderčaninová).
- 51 BEDNÁRIK, R.: *c. d.*, s. 101; HORVÁTHOVÁ, E.: *Horehronie, c. d.*, s. 247.
- 52 HORVÁTHOVÁ, E.: *Hornádska dolina, c. d.*, s. 237; tiež NIEDERLE, L.: *c. d.*, s. 670.
- 53 *ELKS, 1. diel, c. d.*, s. 21, heslo „apotropajné predmety“ (autor: E. Horváthová); porovnaj tiež POPELKA, P.: *c. d.*, s. 122

- 54 BEDNÁRIK, R.: *c. d.*, s. 101; MUŠINKA, M.: *c. d.*, s. 137.
 55 FICOWSKI, J.: *c. d.*, s. 287.
 56 BEDNÁRIK, R.: *c. d.*, s. 101; HORVÁTHOVÁ, E.: *Horehronie, c. d.*, s. 247.
 57 NIEDERLE, L.: *c. d.*, s. 669; POPELKA, P.: *c. d.*, s. 122; HORVÁTHOVÁ, E.: *Hornádska dolina, c. d.*, s. 237; MUŠINKA, M.: *c. d.*, s. 137.
 58 *ELKS, 1. diel, c. d.*, s. 408, heslo „novorodenec“ (autor: Z. Beňušková); JAKUBÍKOVÁ, K.: *c. d.*, s. 155.
 59 NIEDERLE, L.: *c. d.*, s. 670.
 60 Tamže, s. 669.
 61 MUŠINKA, M.: *c. d.*, s. 137. Podobne HORVÁTHOVÁ, E.: *Názory, c. d.*, s. 563 (dieta treba položiť v hrnci na pec, alebo švihat šípovým prútom); tiež *ELKS, 2. diel, c. d.*, s. 82, heslo „premieň“ (aby matka získala vlastné dieťa späť, bila vrbovými prútmi premieňa dovtedy, kým jeho krik neprivolal bohynku, ktorá žene vrátila jej pravé dieťa, neraz však už mŕtve).
 62 *ELKS, 2. diel, c. d.*, s. 279, heslo „urieknutie“ (autor J. Zajonc); tiež BEDNÁRIK, R.: *c. d.*, s. 23 a 101; HORVÁTHOVÁ, E.: *Zvyky a povery, c. d.*, s. 990; *ELKS, 1. diel, s. 408*, heslo „novorodenec“ (autor: Z. Beňušková).
 63 HOLUBY, J. L.: *c. d.*, s. 261 a 242. BEDNÁRIK, R.: *c. d.*, s. 23 opísal prípravu uhľovej vody v Kališti (dnes súčasť obce Baláže): matka vhodí do misky s vodou tri uhlíky, vodu vyleje na pánty dverí.
 64 HORVÁTHOVÁ, E.: *Zvyky a povery, c. d.*, s. 990.
 65 KRUPOVÁ, A.: „Životný cyklus človeka vo zvykoch a obradoch Kladzancov.“ In: *Tradičné zvyky a obrady a súčasnosť*. Podtatranské múzeum Poprad 1997, s. 66.
 66 MANN, A. B.: „Výskum rodinných obyčajov ako prostriedok poznania rodiny Cigánov-Rómov na Slovensku.“ In: *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1989, s. 95-102.

Zoznam skúmaných lokalít (v zátvorke je uvedený rok výskumu):

okr. Spišská Nová Ves: Bystrany (1986, 1987, 2002), Letanovce (2002), Markušovce (1986, 1987) Spišské Tomášovce (1986, 2002); okr. Stará Lubovňa: Chmeľnica (1986); okr. Bardejov: Bardejov - sídlisko Poštárka (1989); okr. Svidník: Giraltovce (1989), Hunkovce (1986), Stročín (1989); okr. Prešov: Hermanovce (1992), Žehňa (1987); okr. Trebišov: Trebišov-osada (1991), Hrčel (1991), Kuzmice (1991); okr. Rimavská Sobota: Hnúšťa (2002), Klenovec (2002); okr. Poltár: Hrnčiarska Ves (2002); okr. Žiar nad Hronom: Kremnica (1993); Čadca: Turzovka (1997); okr. Nové Mesto nad Váhom: Pobedim (1988); okr. Myjava: Myjava (1989).

Autor:

Arne B. Mann, PhDr., CSc. (1952), *etnológ, samostatný vedecký pracovník Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Výskumom kultúry a spôsobu života Rómov na Slovensku sa zaoberá od roku 1985. Vypublikoval vyše 40 vedeckých štúdií a 45 odborných a populárno-vedeckých článkov. K jeho významnej edičnej činnosti patrí zborník „Neznámi Rómovia“ (1992) a tiež monotematické „rómske“ číslo časopisu Slovenský národopis (36, 1/1988). Je autorom učebnice „Rómsky dejepis“ (Bratislava 2000, Praha 2001). Zo štúdií, kapitol v zborníkoch a monografiách vyberáme: „Vartovanie pri mŕtvych u Rómov na Slovensku“ (1993), „Problém identity Rómov“ (1998), „Rómski mestskí hudobníci“ (1999), „Obyčaje pri mŕtvom a pohreb Rómov na Slovensku“ (2001). Zúčastňuje sa medzinárodných výskumov a riešenia projektov v oblasti romistiky. Externe prednáša dejiny a kultúru Rómov na univerzitách v Prahe, Bratislave a Nitre.*